

Ditrói Eszter

Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

1. Egy-egy tájegységnek megvan a maga sajátos arculata etnográfiai, antropológiai, folklorisztikai és nyelvészeti tekintetben egyaránt. Nem véletlen, hogy a romantika korában — amikor a néprajzi gyűjtések megindultak — elsősorban területi szempontból közelítettek a magyarság témájához: egy-egy nagyobb tájegységet igyekeztek a maga komplexitásában megragadni. JANKÓ JÁNOS „Kalotaszeg magyar népe” című munkája úttörő jellegű e tekintetben: a terület névtani, etnográfiai és folklór arculatát tárta elénk. A munka néprajzi szempontból főképpen a kezdeményezésében jelentős, nyelvészeti aspektusból pedig írását valójában a *névjárások* egyik első megfogalmazójának lehet tekinteni, még akkor is, ha ő ezt a fogalmat így nem is használja. Művében azonban egy teljes fejezetet szán a határnevek tárgyalásának (Topográfiai elnevezések), s az adott tájegységet a többitől névtani szempontok alapján látja elkülöníthetőnek (vö. 1892: 10–49). A nyelvtudományban tudomásom szerint BÁRCZI GÉZA volt az első, aki a nyelvtörténeti, nyelvjárás-történeti kutatásokban erre a kérdésre hangsúlyt fektetett, de inkább szóföldrajzi, illetve névföldrajzi vonatkozásban. Már félszáz évvel ezelőtt felhívta ugyan a figyelmet erre a vizsgálati lehetőségre, ám akkoriban a magyar helynévtípusok időben és térben mutakozó eltéréseinek a vizsgálatára még nem állt olyan névanyag a kutatók rendelkezésére, amely ezt ténylegesen is lehetővé tette volna (vö. 1958: 149). Minthogy napjainkban már jó néhány megyei, járási helynévgyűjtemény névadattárának is a birtokában vagyunk, ezek az adattárak mint a névkutatás eszközei a szó- és névföldrajzi vizsgálatokra is kiválóan alkalmasak.

A névföldrajzi vizsgálatokban (s így az esetleges névjárásokkal kapcsolatban is) két irány látszik a szakmunkákban kibontakozni: az egyik az egyes földrajzi köznevek időbeli vizsgálatát, valamint annak térbeli megoszlását próbálja feltárni az egész magyar nyelvterületen. Ezek közül is kiemelkedik KÁZMÉR MIKLÓSNAK a *faluról* szóló nagy ívű, sok szempontot előterbe hozó monográfiája (1970). A másik típusú megközelítés alkalmával egy-egy járás, térség mikroneveinek feltárását tűzik ki a kutatók célként, sokszor a történetiség szempontját is figyelembe véve. BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzinevei” (1947) című tanulmánya úttörő jelentőségű ezen a téren, s munkáját további — hasonló szándékkal megírt — monográfiák követik: KÁZMÉR MIKLÓS „Alsó-Szigetköz földrajzinevei” (1957), INCZEFI GÉZA „Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata

(Makó környékének földrajzi nevei alapján)” (1970a), KÁLNÁSI ÁRPÁD „Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük” (1996). Noha — mint látható — már 1947 óta jelentek meg olyan munkák, amelyek egy-egy kistérség helyneveit elemezték, összehasonlító céllal készült tanulmány alig (legfeljebb csupán egy-egy szerkezetre koncentrálva) született, pedig egy ilyesfajta összevető vizsgálatra BENKŐ munkájától kezdődően megvolt az igény. Mindennek az oka abban keresendő, hogy az egyes járásokról, térségekről készült monográfiák készítőinek mindegyike különböző módszerekkel élt, s a legtöbb esetben még a munkák terminushasználata sem mutatott egyezéseket; mindez pedig gátja volt egy összevető vizsgálatnak. Habár a későbbiekben egy-egy, a helynevekben jelentkező szerkezeti jelenség területi összevetésével vagy éppen a helynévtörténettel kapcsolatban születtek ilyen természetű résztanulmányok — HAJDÚ MIHÁLY (1999) vagy HOFFMANN ISTVÁN (1993: 29, 64, 82–3, 85, 87) nevét emelhetjük ki ebben a vonatkozásban —, a minden részletre kitekintő analízis még várat magára. Írásomban ezért az efféle vizsgálatok elméleti és módszertani lehetőségeire, esetlegesen várható hozadékaira igyekszem rávilágítani.

A helynévrendszer tanulmányozásakor csupán egyes vidékek névrendszeréről beszélhetünk, hiszen minden toponímiai rendszer territoriális: egy-egy vidék névkincse önmagában véve is rendszert alkot (vö. TÓTH V. 2001b: 222). A helynevek típusai között ráadásul időben és térben akár nagyfokú eltérések is mutatkozhatnak: azaz a kronológiai különbségeken¹ túl különbözhetnek a típusok vidékenként is: például egy-egy földrajzi köznévi vagy éppen névszerkezeti típus megterheltsége egy bizonyos vidékre lehet kifejezetten jellemző.

A helynevek időbeli és térbeli eltéréseinek tanulmányozása leginkább talán a nyelvjáráskutatás módszereire emlékeztethet, a névrendszerek tekintetében megragadható területi különbségek azonban nemcsak a nyelvjáráskutatás eredményeit gazdagíthatják (vö. HAJDÚ 1991), hanem — a névszerkezeti típusokra koncentrálva — egy viszonylag új keletű fogalom, a *névjárási* terminusnak a felvetését is előtérbe hozzák.

Mivel a névalkotás rendszerszerű, ebből elméletileg az is következik, hogy az egyes települések, járások, sőt ebből adódóan földrajzilag egységes képet mutató területek helynévrendszerének is többé-kevésbé hasonlónak kell lennie; a nyelvi, történeti, kulturális és földrajzi tényezők eltéréseiből adódóan pedig a névrendszerek között különbségek merülhetnek fel. A nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megjelenő határok alapján aztán — valamelyest a nyelvjárások mintájára — megragadhatók a névjárások is. Ez a feltevés elméleti-

¹ Az időbeli tényezőre itt nem térek ki részletesen, mivel írásom szinkrón jellegű, a jelenkori állapotokra koncentrál. Az időbeli aspektus figyelembevétele nyilvánvalóan egy diakrón szempontot csak előtt tartó munkánál érvényesülhet leginkább.

leg azért is indokolt, mert a helynevek is nyelvi jelek, s mint ilyeneknek, a területi differenciáltság az egyik alapvető jellegzetességük (vö. HOFFMANN 1993: 29).

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy három térség kapcsán a nevek szerkezeti típusaiban esetleg fellelhető különbségeket felderítsem. Választásom három jól elkülöníthető régió 3-3 településének mikronévi anyagára esett: a csíki térség, a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás 9 településének több mint 2300 mikronévi adatát tekintetem át a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynév-elemzési modell (1993) felhasználásával. A névanyag összehasonlításában a csíki térségből Karcfalva, Csíkcsicsó és Csíkmadaras települések névkincsét (1090 név) dolgoztam fel CSOMORTÁNI MAGDOLNA gyűjtését alapul véve (1997, 2005); a Veszprémi járásból Bakonybél, Hárskút és Szentgál mikronévi anyagát (776 név) tekintetem át a „Veszprém megye földrajzi nevei” című munka alapján (VeMFN.); valamint a Fehérgyarmati járásban Botpalád, Kispalád és Magosliget mikronévi állományából (445 név) készítettem adatbázist KÁLNÁSI ÁRPÁD gyűjtése alapján (1984). A neveknek elsősorban a strukturális (lexikális-morfológiai) felépítésére voltam figyelemmel, véleményem szerint ugyanis itt lehet leginkább az esetlegesen meglévő nyelvi természetű különbségeket kitapintani. Ennek az elemzési szintnek más oldalról azért is indokolt az előnyben részesítése, mert megítélésem szerint a névhasználó közösség (s ennek folytán a névhasználó kompetencia is) elsőként a nevek lexikális szerkezetét azonosítja, s ehhez kapcsol különféle szemantikai asszociációkat.

A munkám központi részét az említett térségek mikronévi anyagának az összevetése adja, s ennek során azt igyekszem felderíteni, hogy mutatkoznak-e az egyes vidékeken a nevek strukturális felépítésében különbségek. A témával kapcsolatosan ugyanis felmerülnek bizonyos típusú problémák, ahogyan arra JUHÁSZ DEZSŐ is rámutatott egyik tanulmányában: „a nevekben jelentkező táji különbségeket nem vitatom, sőt az egyik legizgalmasabb kutatási területnek tartom, de az a meggyőződésem, hogy legfőljebb jelenséghatárokat tudunk megrajzolni, névjárásokat nem” (vö. 1994: 112).

2. Minden természetes nyelvben megfigyelhető a tulajdonnevek használata: nem tapasztalunk tulajdonnév nélküli állapotot. Mivel minden nyelvben regisztrálhatók, ezért azt mondhatjuk, hogy a tulajdonnév nyelvi univerzálé, az egyes névalakok keletkezését pedig az adott nyelvben meglévő tulajdonnévi rendszer alapjaiban determinálja. A névhasználó közösség a nevek birtokbavételével egyidejűleg a névalkotási szabályokat is elsajátítja, ehhez a konkrét nevekből való általánosítás képességét használva fel, s ezáltal lesz képes arra, hogy maga is új neveket, jelen esetben helyneveket hozzon létre. A létező helynévrendszer ilyen értelemben, elsősorban a névminták révén határozza meg az új nevek keletkezését (HOFFMANN 1993: 21–6). Ezt a tényt jól hasznosíthatjuk egy összehasonlító elemzésnél is: ha egy viszonylag kis közösség névhasználói az adott

közösség helynévrendszerét ismerik meg, valójában abban szocializálódva szükségszerűen annak mintájára fognak új neveket is létrehozni.

A névadás mintákhoz való igazodását a magyar szakirodalomban többféleképpen is megfogalmazták. J. SOLTÉSZ KATALIN például a tulajdonnevek keletkezése kapcsán tartja fontosnak az analógia működését, vagyis azt a törekvést, hogy „névszerű, névstílusú” képződményt hozzunk létre. A névszerűséget pedig mindig a meglévő nevek rendszere határozza meg, s a közösség új nevet ez alapján alkot (vö. 1979: 25). A csíki térségben például az *erdő* földrajzi köznévről birtokos jelzős szerkezetben vesz részt a helynevek utótagjaként állva: *Luka bükke erdeje*, *Gyöngyös-kút erdeje*, *Kőd erdeje*, *Hideg-kút erdeje* stb. A magyarországi területeken, a Fehérgyarmati és a Veszprémi járásban ugyanakkor a jelöletlen minőségjelzős szerkezet a szokványos névstruktúra: *Szilas-erdő*, *Varga-erdő*, *Nyers-erdő*, *Cseres-erdő*, *Öreg-erdő*, *Borzási-erdő* stb. Kivételek természetesen akadhatnak, de olyan elenyésző számban fordul elő a csíki térségben az *erdő* lexéma jelöletlen utótagként (az általam áttekintett névállományban mindössze két *Kerek-erdő* névalakra bukkantam), hogy azt mondhatjuk, nem a jelöletlen, hanem a jelölt struktúra a preferált a régióban: inkább ez szolgáltat mintát az újonnan alakuló erdőnevekhez. Egyidejűleg persze akár szemléletbeli különbségeket is megfigyelhetünk az adott régiók névadási, névhasználati szokásaiban egy-egy jelenség kapcsán: a csíki régióban az előbb felhozott erdőnevekben például rendre a más helyekhez való viszonyítás szolgáltatja a névadási motivációt, a Veszprémi és Fehérgyarmati járásban viszont az erdő egyéb tulajdonságai (a benne lévő fafajták, az erdő kora stb.) alapján történt a megnevezés. A nevek szemantikai szerkezetében felderíthető különbségekkel ugyanakkor itt nem kívánok részletesen foglalkozni, noha egy-egy név elemzésekor természetesen ez a szempont is a felszínre kerülhet.

3. A lexikális-morfológiai elemzés során a neveket a bennük fellelhető nyelvi kifejezőeszközök szerint vizsgáljuk. A régiók helyneveinek lexikális-morfológiai analizéséhez TÓTH VALÉRIA tanulmánya (2001a) szolgáltatja a mintát: az általa végigvitt vizsgálati vonalat követtem én magam is. Ám ez a rendszerezés is alapvetően (szemléletében és kategóriarendszerében egyaránt) a HOFFMANN-féle modellen alapul.

Mielőtt a lexikális analízissel részletesebben foglalkoznánk, előzetesen érdemes egy általános képet adni a három térség mikrotoponimáinak névszerkezeti megoszlásáról.

	egyrészes nevek	kétrészes nevek	összesen
csíki térség	271 név (25%)	819 név (75%)	1090 név
Veszprémi járás	129 név (17%)	647 név (83%)	776 név
Fehérgyarmati járás	94 név (21%)	351 név (79%)	445 név

1. táblázat. Névszerkezeti típusok területi megoszlása.

Mindhárom térség mikroneveire az jellemző, hogy a kétrészes névszerkezetek a dominánsak. Az egyes vidékek között e tekintetben nincsenek igazán markáns eltérések, inkább csak azt emelhetjük ki, hogy a csíki térség helynevei között az egyrészesek aránya (25%) valamivel nagyobb, mint a másik két régióban: különösen szembetűnő ez a Veszprémi járás adataival (17%) való összevetésben. A kétrészes nevek dominanciájának egyik lehetséges okaként a kétrészes nevek által közvetített többletinformációt nevezhetjük meg. A vizsgált területeken a két névszerkezeti típus arányait jól szemlélteti a fentebb közölt összevető táblázat.

3.1. Az egyrészes nevek a három térségben tehát 17–25% körüli megterheltséget mutatnak. Noha ez a különbség nem igazán jelentős, azt mindenesetre már itt érdemes kiemelni, hogy a csíki térségben az egyrészes nevek használata sokkal színesebb képet mutat: több földrajzi köznévi, több nyelvjárási szó stb. szerepel a lexikális névmodellek részeként, mint a másik két régióban.

Az egyrészes nevek lexikális-morfológiai szerkezeti típusait szemlélteti az alábbi táblázat. Ennek minden részletre kiterjedő ismertetésétől itt most eltekintek, és csupán néhány szembetűnő tényezőre hívom fel az alábbiakban a figyelmet.

	köznév					
	főnév			melléknév(i jellegű szó)		
	földrajzi köznév	személyt jelölő szó	nem személyt jelölő szó	képzetlen melléknév	képzett melléknév	melléknévi igenév
csíki térség	34%	2%	8%	2%	10%	3%
Veszpr. j.	33%	–	15%	1%	16%	7%
Fgy. j.	28%	–	16%	2%	17%	15%

	tulajdonnév		szerkezet	nem kategorizálható
	személynév	helynév		
csíki térség	21%	6%	6%	8%
Veszpr. j.	4%	15%	–	9%
Fgy. j.	7%	3%	1%	11%

2. táblázat. Az egyrészes nevek lexikális modelljei.²

3.1.1. A főnevek csoportjában a HOFFMANN-modell három kategóriát különböztet meg, a földrajzi köznévi, a személyt jelölő és a nem személyt jelölő szavak csoportját. Közülük az alábbiakban csupán egy kategóriával, a földrajzi

² A százalékos arányok bemutatásakor itt nem a teljes névkincset, hanem csupán az egyrészes névállományt tekintem 100%-nak.

köznévi helynevekkel foglalkozom részletesebben, úgy is, mint az egyrészes nevek körében leggyakrabban előforduló lexématípussal.

Az itt említhető névstruktúrák funkciójukat tekintve a hely fajtáját jelölik meg. Az egyrészes puszta földrajzi köznévi névadás a csíki térségben a 271 egyrészes mikronév 34%-át teszi ki (ebből az egyszerű földrajzi köznévi helynevek 24%-os, az összetett földrajzi köznévből lett helynevek pedig 10%-os arányt képviselnek). A Veszprémi járás esetében ez az arány 33% (melynek 15%-a egyszerű, 18%-a pedig összetett földrajzi köznévre vezethető vissza), a Fehérgyarmati járásban pedig 28%-os megterheltségű a kategória (amiből 27%-ot az egyszerű struktúra jellemez, és mindössze 1%-ot az összetett). E magas százalékarányok azt mutatják, hogy az egyrészes helynevek körében a puszta földrajzi köznév alkalmazása az egyik leginkább kézenfekvő névadási mód, hiszen amennyiben valamely objektumtípusból egy van egy szűkebb közösségben, azt differenciáló jelző nélkül is jól azonosíthatja a helyfajtát megjelölő lexéma: *Hegy*.

A feldolgozott névállományok alapján a leggyakrabban használt egyszerű földrajzi köznevekre visszavezethető helynevek a következők: *Gát, Major, Sánc, Temető, Curgó, Mocsár, Förtés* (Veszprémi járás); *Domb, Folyás, Forrás, Legelő, Liget, Nyíl, Patak, Telep, Csatorna, Temető, Irtás, Töltés* (Fehérgyarmati járás); *Bánya, Domb, Hágó, Legelő, Rét, Tag, Ülepítő, Vár, Csurgó, Hegy, Tó, Hágó, Temető* (csíki térség). Ezek a földrajzi köznevek a köznyelvi szókincsbe is beletartozó elemek, nem tudunk olyan nevet regisztrálni a nagyobb megterheltségű nevek közül, amelyek csakis a csíki térségre, vagy akár a Fehérgyarmati vagy a Veszprémi járásra lennének jellemzőek. Ez is igazolja BÁRCZI GÉZA állítását, miszerint a helymegjelölésre használt közzavak túlnyomó többsége az egész nyelvterületen használatos a földrajzi nevekben (vö. 1958: 149). Vannak azonban olyan egyszerű földrajzi köznevek is, melyek nyelvjárási elemekként alkotnak egy-egy térségben helynevet: ilyen például Szentgálon a *Cinca*, mely 'nagy szárazságban kiszáradt gödör' szemantikai tartalmú földrajzi köznévből alakult (NEMES 2005: 29), vagy a *Csompój* (Csíkcsicsó), mely 'út menti, sírdomb alakú kőrakást' jelent (ÚMTsz.).

Markánsabb különbségekre bukkanhatunk, ha morfológiai szempontból közelítjük meg a kérdést: megfigyelhető, hogy a toldalékos alakulatok ritkák az egyrészes egyszerű földrajzi köznévből lett helynevek esetében. Térségekre bontva a következőket láthatjuk: a csíki térségben 65 adatból 17 a toldalékos helynév (26%), a Veszprémi járásban 19 adatból 1 névforma mutatja ezt, a Fehérgyarmati járásban pedig 25 adatból 2 egyszerű földrajzi köznévi helynéven találhatunk toldalékelemeket. A jelenségre Csíkból idézhető a legtöbb példa: *-k* többesjellel alakultak például a *Hágók, Sorok, Partikulák, Istállók, Karfák* stb. névformák, a *-d* helynévképző hozta létre a *Kőd* helynevet, illetőleg a *-nál/-nél* határozórag efféle szerepét találjuk meg a *Gátnál, Kantinnál, Malomnál* névala-

kulatokban. Ilyen toldalékokat szinte kizárólag a csíki régióban fedezhetünk fel, egyetlen kivétel a Fehérgyarmati járásból a *Nyilak* mikronév.

A toldalékelemekkel alakult földrajzi köznévi helynevek kapcsán lényeges különbség mutatkozik a csíki régió és a magyarországi területek között: a többes szám jelének és a határozóragoknak a használata a földrajzi köznévi lexémákhoz kapcsolódóan helynévi szerepben a csíki térségre jellemző, a Veszprémi és a Fehérgyarmati járás lexikális névmodelljei közül ez a szerkezeti típus — legalábbis az általam vizsgált mintában — hiányzik. Természetesen nem arról van szó, hogy az adott toldalékelem maga nyelvjárási elem lenne, hanem ez esetben valójában a toldalék adott területre jellemző felhasználását figyelhetjük meg, aminek a névjárások megállapításában például lényeges szerep juthat.

Összetett földrajzi köznévből a csíki és a fehérgyarmati régióban kevesebb van, mint az egyszerűekből. Ennek oka talán abban keresendő, hogy az összetett földrajzi köznevek mindig több és specifikusabb információt hordoznak, mint egyszerű társaik, azaz speciálisabb jelentéskörrel rendelkeznek. Megterheltségük ezért alacsonyabb mértékű, s ha a névadó közösség egy denotátumot ezzel a specifikusabb jelentéskörű földrajzi köznévvvel kíván megnevezni, akkor sokkal inkább a szerkesztett formát, vagyis a kétrészes neveket fogja használni. Ezt diktálja ugyanis a minta. A *halom* földrajzi köznévpéldául a kétrészes nevekből jóval többféle szemantikai tartalom kifejezésére nyújt lehetőséget épp azért, hogy sokféle jelző kapcsolódhat hozzá. Ha például a kiemelkedés anyagát kívánják a névhasználók megadni a névvel, azt a *Kő-halom*, *Homok-halom* stb. helynevekkel könnyűszerrel megtehetik. Az egyrészes *Kőcsompó* elnevezés (vö. ehhez CSOMORTÁNI 2005: 188) viszont már eleve sokkal szűkebbre szabja a lehetséges szemantikai kört, mivel az összetett *kőcsompó* földrajzi köznévpéldául a 'út menti, sírdomb alakú kőhalom' jelentésű (ÚMTsz.). A Veszprémi járásban ugyanakkor a másik két területtől eltérő modell érvényesül, azaz több összetett földrajzi köznévi adatra bukkanhatunk (*Gázállomás*, *Döggút*), mint egyszerűre. Ez azért is figyelemre méltó jellegzetesség, mert míg a csíki térség esetében a toldalékolás tekintetében körvonalazódtak területi különbségek, addig a Veszprémi járás mikronévállományában ebben a vonatkozásban ragadhatunk meg szembe-tűnő eltérést.

3.1.2. A melléknév(i) jellegű szavak) szintén három csoportra oszthatók: képzett és képzetlen melléknévekre, illetve melléknévi igenevekre. Részletezően itt is csak az egyik alcsoportra, a melléknévi igenévi helynevekre térek ki részletesebben.

A melléknévi igenévből alakult nevek vizsgálata során jelentékeny eltérésekre bukkanhatunk: a csíki térségben az egyrészes mikroneveknek pusztán 3%-át teszi ki az ilyen névstruktúra (*Eregető*, *Huddoztató*), a Veszprémi járásban ez a szám 7% (*Szénégető*, *Tégláégető*), a Fehérgyarmatiban pedig 15% (*Igényelt*, *Kenderáztató*). Meg kell ugyanakkor azt is jegyeznünk, hogy a lexémák egyik-

másika valójában földrajzi köznévként is tekinthető, amely igenévi származékként jelentkezik községi státusban is. A fenti számadatokból esetleg arra következtethetünk, hogy a névadási mintában ez a típusú forma a csíki régióban periférikus helyzetű, és a Veszprémi járásban is kevésbé jellemző modell. Ez esetben is valamiféle névjárási jellegzetesség látszik körvonalazódni tehát a Veszprémi és főként a Fehérgyarmati járás kapcsán. Ezt a megfigyelést igazolhatja INCZEFI GÉZA egyik tanulmánya is, mely szerint az *-ó*, *-ő* melléknévi igenévképző a helynévalkotásban a szatmári Rétköz területén az összehasonlított térségek, városok közül (Makó, Szeged, Sövényháza, Zala stb.) a legmagasabb értéket (több mint 20%-ot) tesz ki. Ezzel szemben a Kolozs megyei Borsavölgy helyneveinek mindössze 6%-ában jelenik meg ez a névszerkezet (1970b: 314). Ezek az adatok is azt jelzik, hogy a szatmári területeken jóval jellemzőbb helynévadási normának számít a melléknévi igenevek mikronevekben való alkalmazása, mint a székelyföldi, erdélyi területeken.

3.1.3. A tulajdonnevek kategóriáját a helynevekben személynévi és helynévi származékok formájában találjuk meg. A személynévet tartalmazó egyrészes helynevek névszerkezeti típusáról összefoglalóan azt mondhatjuk el, hogy a legjellegzetesebb e lexikális kategória a csíki térség mikrotoponímiai rendszerében, s a régió helynévkincséből a személynévi kategória mindegyik típusából tudunk példákat felvonultatni: a többemű személynévek felhasználása (*Kósa Ferusé*), a családnévi névadás (*Székelyé*), a keresztnévi névadás (*Vilmáé*), illetőleg a szentek neveinek helynévi felhasználása (*Szent Ferencnél*) egyaránt itt mutat a legnagyobb változatosságot. Ezek a névformák ráadásul túlnyomórészt sajátos morfológiai jellemzőkkel bírnak: jórésztük ugyanis *-é* birtokjellel alakult, például *Balló Györgyé*, *Miklósé*, *Borkáé*, *Fillereké*. A személynévvvel azonos alakú helynév típusa a magyarországi két vizsgált régióban láthatóan periférikus része a helynévmodellnek, csupán egy-egy ilyen névadat volt regisztrálható mindkét térségből (*Pál Mihályné* a Fehérgyarmati járásból, *Hód-csoj-János* a Veszprémi járás helynévrendszeréből).³

3.1.4. A szó szerkezetek egyrészes mikronevként való alkalmazására a vizsgált magyarországi térségek névanyagában mindössze egyetlen példát találtam Magosligeten: *Három emberé*. A csíki térségben ugyanakkor kifejezetten gyakori a *menő* ~ *menők*, illetve a *járó* ~ *járók* szó szerkezetekben szerepeltetése: *Rétre menő*, *Vízre menők*, *Borzsovába menő*, *Kődre járók* stb. INCZEFI GÉZA laza szerkezetű helynevekről írt tanulmányából is az tűnik ki, hogy a *járó*, *jövő*, *menő*, *vezető* stb. lexémákat tartalmazó helynevek az erdélyi területeken jellem-

³ Azt is érdemes azonban megjegyeznünk, hogy a szatmári tájegységben, az általam itt nem vizsgált Csengeri járásban több olyan helynévről is van tudomásunk, melyen megjelenik az *-é* birtokjel, mint például a *Vitézé*, *Szücsé*, *Jelesé* (vö. ezekhez LIZÁK 2010). Ez a strukturális-morfológiai névtípus láthatóan tehát a magyar nyelvterület keleti részén a legjellegzetesebb.

zőek (1967: 66–7). Az általam vizsgált erdélyi területen ráadásul olyan szervetlen szókapcsolat is megfigyelhető, mint az *Ahol a medvét behúzták* megjelölés. Ez utóbbinál persze kétséges, hogy egyáltalán helynévi funkcióval bír-e ez a megjelölés. Azt azonban, hogy mikor tekinthetünk egy megnevezést (vagy körülírást) helynévnek, nehéz lenne általános szabályok alapján rögzíteni. Véleményem szerint itt lényegében csak annak van jelentősége, hogy az adatközlők szerint ezeket a szerkezeteket helynévi funkcióban alkalmazzák a névhasználók (vö. CSOMORTÁNI 2005: 197).

3.2. A magyar helynévrendszer alapvonása, hogy a kétrészes helynevek utótagjuk alapján két csoportba sorolhatók: második névrészként kizárólag földrajzi köznévi vagy valódi helynév szerepelhet, más lexikális kategóriákkal e pozícióban nem találkozhatunk.

	kétrészes helynevek ⁴					
	földrajzi köznévi utótag			helynévi utótag		
	jelöletlen	jelölt	összesen	jelöletlen	jelölt	összesen
csíki térség	41%	52%	93%	5%	2%	7%
Veszpr. j.	82%	11%	93%	7%	–	7%
Fgy. j.	81%	14%	95%	5%	–	5%

3. táblázat. A kétrészes helynevek területi megoszlása utótagjuk alapján.

Ahogy azt a táblázat igen szemléletesen mutatja, mindegyik régióban szinte teljes pontossággal megegyezik a földrajzi köznévi és a tulajdonnévi utótag felhasználtsága. A földrajz köznévi utótag szembeötlő dominanciájából esetleg arra is következtethetünk, hogy az itt mutatkozó arányok nem csupán a három térség helynévhasználatára, hanem általában a magyar helynévrendszerre is jellemzőek lehetnek.

Abban azonban, hogy a földrajzi köznévi utótag jelölt-e (azaz tulajdonképpen maga a kétrészes névforma jelölt-e), vidékenként jelentős eltérések mutatkoznak. Korábban, az egyrészes neveknél már láthattuk, hogy bizonyos toldalékelemek a csíki térségben gyakran megjelennek a helyneveken, ezt az itt tapasztaltak tovább erősítik: felbukkanó toldalékként a birtokos személyjel (*Piricske teteje*, *Hideg-kút árka*) mellett a *-k* többesjellel (*Hosszú-lábak*, *Fekete-sorok*) és a *-nál/-nél* raggal (*Ördög-tónál*, *Vaskeresztnél*) találkozunk.

A kétrészes nevek előtagjainak lexikális megvalósulását szemlélteti a következő két táblázat. Az első az utótagként földrajzi köznevet tartalmazó helynevek előtagjainak a megoszlását mutatja, a második pedig az utótagként helynevet tartalmazókéét.

⁴ Itt és a következő táblázatokban a kétrészes névállományt tekintem 100%-nak.

	főnév	melléknév(i) jellegű szó	személynév	helynév
csíki térség	18%	26%	18%	31%
Veszpr. j.	19%	33%	35%	10%
Fgy. j.	15%	34%	26%	20%

	főnév	melléknév(i) jellegű szó	személynév	helynév
csíki térség	–	5%	2%	–
Veszpr. j.	–	7%	–	–
Fgy. j.	–	5%	–	–

4. táblázat. A kétrészes nevek előtagjainak lexikális megvalósulása.

A számos jellegzetes különbség közül itt is csupán egy-két szembevetendő eltérésre igyekszem felhívni a figyelmet.

3.2.1. A személynévi előtagú helynevek használati gyakorisága földrajzi köznévi utótagú helynevekben nagy különbségeket mutat területenként. Míg ez a kategória az egyrészes struktúrákban egyértelműen a csíki régióban a legmegterheltebb olyannyira, hogy esetleg a jelenség háttérében valamiféle területi különbséget, esetleg névjárási jelleget is feltételezhetünk, addig a kétrészes struktúrákban a legalacsonyabb, 18%-os gyakoriságot éppen itt jelez ez a szótípus. A Veszprémi járás mikrotoponímiai modelljében ugyanakkor ez a névstruktúra markánsan jelentkezik, és 35%-os megterheltségével jócskán felülmúlja a másik két régióban tapasztalható arányokat. Morfológiai tekintetben, az utótag toldalékolása kapcsán azonban ismét csak a csíki térséget említhetjük meg: a személynév + földrajzi köznévi struktúrájánál ugyanis az utótag itt rendre toldalékos alakjában áll.

A személynév + földrajzi köznévi kategórián belül megkülönböztetünk nemzetségnévi (*Csák-szeg*), többemű személynévi (*György Jóskáné kútja*, *Pál Felic vágása*), családnévi (*Kósák kertje*, *Kelemenyek keresztfája*), keresztnévi (*Zsuzsa kútja*, *Bence-kút*), ragadványnévi (*Dini nyírese*, *Filler kútja*), szentnévi (*Szent Ferenc gödre*) alkategóriákat.

A személynévi előtagú kétrészes helynevek gyakorisága eltérő képet mutat ugyan régióként, de a többemű személynévi előtag használatában nincs jelentős különbség a három térséget illetően ugyanúgy, ahogyan nem mutat jelentékeny eltérést egyik térségben sem a keresztnevek, valamint a szentnevek felhasználási aránya.

A családnévi előtagú kétrészes helynevek esetében ugyanakkor határozottan megmutatkoznak a gyakorisági különbségek: a csíki térségben ennek a struktúrájának 10%-os a felhasználtsága (*Kovács kertje*, *Amrusok kútja*), a Fehérgyarmati járásban ez a szerkezet 19%-ban használatos (*Tar-tanya*, *Kende-tanya*), a Veszpr.

rémi járásban pedig ennél is jóval magasabb, 29%-os megterheltség mutatható ki a rendelkezésre álló adatok alapján (*Kelemen-föld, Gábler-erdő*). A csíki térség névkincsében a családnév + földrajzi köznév összetételekben rendre jelölt birtokos jelzős szerkezetet találunk a másik két vidék jelöletlen szerkezeteivel szemben.

3.2.2. Az előtagjukban helynevet tartalmazó névstruktúrák leginkább a csíki régióból (31%) adathozhatók (*Piricske töve, Hargita-fürdő*), a másik két térségben ez a típusú névadás nem játszik ennyire jelentős szerepet, noha ez a lexikális struktúra kétségtelenül mindegyik régióban fontos összetevője a névmodelleknek: a Veszprémi járásban 10%-os (*Mecsek-hegy*), a Fehérgyarmati járásban pedig 20%-os megterheltséggel bír (*Láz-mocsár árka, Túr-híd*). Ez a magas számarány is azt mutatja, hogy a meglévő helynévrendszer alapvetően meghatározza, determinálja a születő helynevek felépítését és nemcsak a nevek által képviselt névminták révén, hanem egyfajta pozitív determinációval oly módon is, hogy azokat a névalkotó közösség a névalkotás során újból felhasználhatja. A morfológiai szerkesztettséget illetően a csíki régióban a jelölt birtokos szerkezet a domináns (*Madicsa pataka, Nagy-Madaras pataka, Luka bükke kopasza*), a másik két területen pedig inkább a jelöletlen struktúra látszik meghatározónak: *Gyertyán-kút-legelő* (Veszprémi járás), *Cser-erdő-csatorna* (Fehérgyarmati járás).

4. Végezetül talán nem érdektelen, ha a kapott eredmények tükrében — egyfajta keresztszemponként — az egyes térségek helynévadásában, helynévhasználatában jelentkező területi különbségekről külön-külön is képet adunk.

4.1. A c s í k i t é r s é g b e n az egyrészes struktúrákban lexikális szinten a földrajzi köznévi alapú mikronevek használatában láthatunk valamivel nagyobb megterheltséget (*Gátnál, Legelő*), főként azonban a személynévi alapú névadás kapcsán mutatkoztak nagy eltérések e térség javára (*Ördögé, Ferenc Jánosé, Szent Antal*). Morfológiai szinten pedig minden kategóriát áthatva a toldalékolás jelensége, különösen az *-é* birtokjel használata (*Kántoré*) a domináns a térségben, ezen kívül további toldalékok: a többesjel (*Hágók, Partikulák*), határozóragok (*Gátnál, Kantinnál*) stb. használata is jóval számottevőbb, mint a másik két régióban.

A kétrészes nevek kapcsán Csík mikronévállományában sok helynév + földrajzi köznévi struktúrájú névszerkezetre bukkanhatunk (*Piricske töve, Hargita fürdő*). A személynév + földrajzi köznév alapú helynevekben pedig egy másik sajátosság is körvonalazódik: míg a személynévi kategória az egyrészes struktúrákban egyértelműen a csíki régióban a legmegterheltebb, addig a kétrészes struktúrákban a legalacsonyabb gyakoriságot ez a szerkezeti típus éppen itt mutat (*Kovács kertje, Szent Ferenc gödre*).

4.2. A V e s z p r é m i j á r á s esetében fontos hangsúlyozni az egyrészes formák kapcsán a földrajzi köznévi alapú helynevek terén az összetett

struktúra domináns jellegét (*Esőház, Dögtemető*), mely egyedülálló a három térséget tekintve. A járásban jelentős mértékű még a képzett melléknévből lett helynevek aránya is (*Jegenyész, Tiszafás*), nagyon csekély mértékű viszont a személynévi alapú helynévadási minta megterheltsége (*Herman*), mivel ezek itt főként a kétrészes struktúrákban jelentkeznek.

Morfológiai szinten a képzett melléknév + földrajzi köznévi struktúrában az előzőekben nem tárgyalt, de itt kiemelkedő -i melléknévképző kapcsán ragadhatók meg területi eltérések: a Veszprémi járásban ugyanis ez a névadási minta kifejezetten gyakori jelenség (például *Patai út, Laposi lánia*), másutt ezt a modellt jóval ritkábban láthatjuk.

4.3. Az egyrészes helynevek jellegét szemügyre véve a **F e h é r g y a r - m a t i j á r á s** sok tekintetben összekapcsolható a Veszprémi járással: a képzett melléknévből lett egyrészes helynevek (*Kenderes, Harasztos*) aránya itt is elég magas, valamint a személynévi eredetű névformák (*Cseke, Eszenyő*) használata meglehetősen ritka a csíki térséghez képest. Ugyanakkor az igenévi szerkezet (*Igényelt*) felhasználsága ebben a járásban jóval meghatározóbb, mint a másik két területen.

A kétrészes nevek kapcsán is kiemelhetünk a területre jellemző névadási vonásokat: itt is jellegzetesnek mutatkozik például a személynévi (*Nagy László-tag, Fischer-tag*), illetve a helynévi előtag (*Láz-mocsár-hát, Sárga-patak-dűlő*). A számnév(i származék) + földrajzi köznévi szerkezetek (*Második forduló*) ebben a térségben a leginkább jellemzőek. Morfológiai szinten pedig fontos megemlíteni, hogy jelentősebb szerep jut a birtokos személyjelnek a helynevekben (*Kapás cseréje*), vagyis a jelölt birtokos jelzős struktúrának.

5. Összehasonlító vizsgálatommal reményeim szerint igazoltam, hogy az egyes régiók helynévadási mintájában, helynévtípusaiban határozott különbségek ragadhatók meg. Elemzésem ugyanakkor csupán töredéke lehet egy nagyobb összehasonlító analízisnek, hiszen benne pusztán három térség 3-3 településének mikrotoponímiai adatai alapján tettem megállapításokat, ami az egész magyar nyelvterülethez, annak helynévi anyagához képest nyilvánvalóan nagyon csekély mennyiség. Ugyanakkor már e közel 2400 helynevet magában foglaló adatállomány alapján is körvonalazódtak bizonyos területi különbségek, ezzel is igazolva egy nagyobb léptékű, egész régiók helynévadási mintájára koncentráló összehasonlító munka lehetőségét és indokoltságát.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Bp.
BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997), *Felcsík helynevei*. MND. 149. sz. Bp.
CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2005), *Karcfalva helynevei II. MNyj. 43: 173–212.*

- HAJDÚ MIHÁLY (1991), A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Szerk. KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ. Bp. 250–4.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999), Névtők a helynevekben. *MNyj.* 37: 187–92.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- INCZEFI GÉZA (1967), Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései. *MNy.* 63: 64–71.
- INCZEFI GÉZA (1970a), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Bp.
- INCZEFI GÉZA (1970b), A leggyakrabban használt képzők szerepe a földrajzi nevekben. *MNy.* 66: 312–23.
- JANKÓ JÁNOS (1892), *Kalotaszeg magyar népe*. Bp.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1994), Opponensi vélemény Hoffmann István, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *NÉ.* 16: 108–14.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984), *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957), *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. *MNyTK.* 95. sz. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970), *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Bp.
- LIZÁK DORINA HAJNALKA (2010), *Csengerűjfalu határának helynevei*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen.
- NEMES MAGDOLNA (2005), *Földrajz köznevek állományi vizsgálata*. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), A helynevek lexikális szerkezetéről. *FUD.* 8: 643–55.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–.
- VeMFN. = *Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás*. Szerk. ÖRDÖG FERENC. Bp., 2000.